

VÕÕRAS ISEENDALE

Marie Heibergi kuristikud

Marie Heiberg. Õnnetäht. Uudis- ja mõistujutud. Tartu: Ilmamaa, 2017. 350 lk; Marie Heiberg. Rändaja tütarlaps. Tartu: Ilmamaa, 2017. 286 lk.

„Kadunud on saja aasta eest elanud hingelised. Põrmu langenud ja kustunud, muutunud, ilma et nende ase neid tunneks ehk nende hingel – nägemata ettekujutusel, millel oma elu-saladuslikud põhjused, – kodu oleks kuskil – kus taevast otsatu sinab, vaimugi uputab oma sügavusega! Just kui ei selgi igavese aja mõistatus! Kui valus on see eksiv teadmine, inimese hingele.” („Õnnetäht”, lk 48) Kaduvus sajandiga kordub motiivina Marie Heibergi (1890–1942) lühipalades, ometi on just sada aastat pärast nende kirjutamist kogunud Hando Runnel pea kogu Heibergi ilukirjandusliku loomingu kahte köitesse: lühijutukogusse „Õnnetäht” (ÕT) ja luulekogumikku „Rändaja tütarlaps” (RT).¹ Milline siis on Marie Heibergi „igavese aja mõistatus”? Tekstid jagunevad selgelt kaheks: kirjutatud aastatel 1905–1909 kodukülas Urvastes ja aastatel 1910–1918 Tartu linna elanikuna. Kuid tervet loomingut läbib üks eksistentsialistlik küsimus: kuidas olla inimene maailmas? Peateema avaneb inimese erinevates suhetes, millest kujunevad tema piirulukorrad.

Urvastes teismelise neiuna kirjutatud loomingus otsib Heibergi kirjanduslik subjekt absoluuti ning leiab seda aina helges looduses. Igaviku tähisena on loodus personifitseeritud, hüperboolsetes kujundites ülevad kirjeldused tonitakse säravate ja sügavate värvidega: „Õhtu hallis õhus tulise kera hõõguvalt

¹ Vt ka koostamispõhimõtetele ja tekstikriitikale pühendatud arvustust: Ö. Kepp, Rändaja tütarlaps õnnetähe valgel. – Looming 2018, nr 3, lk 424–426.

pinnalt purskavad punased kiired üle rohendava mäe ja kärisevad läbi kuuseokside hulkade kullaste jõgedena” (ÕT, lk 34). Siin avaldub lõpmatus: „Sinitaeva väriseval pinnal kumab päike läbi piirita laotuse, millel ei ole otsa ega algust” (ÕT, lk 46). Kesk loodust seisab inimene, kel rinnus pigistab. Aistides igavest ilu mitte ainult silmega, vaid püüdes seda peegeldada kõigi meeltega, ilmneb esimene kuristik: võimetus saada üheks võimsa loodusega. Kuidas tulla toime tööga, et ajatus ja piiritus ei mahu inimesse? Loost loosse ja luuletusest luuletusse kohtame paralleelismet vägeva looduse ja räbala inimeksistentsi vahel, juhtkujundiks tõusebki taeva avarus ja inimsisemuse ahtus, nt: „Piirita sinab taevas... ja otsata on maailm... // Miks on nii kitsas mu rinnas?” (ÕT, lk 29) Just taeva laotuse lõputu sära rõhutab inimeseks olemise vaeva: „Korra tuli ingel taevast maa pääle ja tegi onnikeste madalad ukсед lahti, nii et hele valgus sinna sisse paistis, ja nad nägivad oma viletsust ja räbalaid ja häbi...” (ÕT, lk 23) Teisal tekib kontrast taevase heleduse ja maise tumeduse vahel: „Kuidas selge taevas sinab ja kõrgel käib ilmade võiduhüüd ja päike rändab seal leekivat rada. Maas sume kurblik sügis on nüüd.” (ÕT, lk 36) Looduses tärganud metafüüsiliste igatsuste sihiks kujuneb selle lõhe ületamine – metsa, taeva, tähtede ja päikese kaudu igavikuga osaduse saavutamise ja niisugusena ise täielikuks saamine. Loodusele vastandumise kõrval kohtab kooskõla. Kui looduse ülevus subjekti ülendab, siis üksnes põgusaks hetkeks, mille järel ta veelgi teravamalt oma maist raskust tunneb. Enamasti harmoneerub Heibergi kirjanduslik subjekt aga sünge loodusega, mis peegeldab tema valu, muret ja ängi, nt „Ma ruttan vastu tormi, / ja palged põlevad, / kus

külmast talvetuulest / on hangund pisarad...” (RT, lk 34)

Ehkki luuletusiti meetriliselt variaatiivsed,² koosneb enamik Heibergi luuletusi neljavärsilistest võrdmeetrilistest stroofidest ning see ekvivalentsus rõhub tab stroofidevahelist paralleelismi, nt järgmises kolmikamfibrahhis kirjutatud katkes:

Maas särab ja sätendab lumi,
tee sinendab, uinub mu ees,
ja taevas on talviselt tume,
kuu kumendab kõrguse sees...

Hing väsinud... igatsus hõõgub
kui sumbutud tuluke veel,
ja rinnas on salaja valu;
ei lõppu näe lumisel teel...

(RT, lk 30)

Näeme siin eesti sisekaemuslikule luulele iseloomulikkum retoorilist võtet – loo-

² Mõne sõnaga Heibergi värsikultuurist. Meetrumitest kohtab näiteks nii kolmik-, nelik- kui ka viisikjambi, nelik-, viisik- ja kuuiktrohheust, samuti kolmikmõõte, anapesti ja amfibrahhi, nii kolmejalalisi kui ka ülipikkade värssidega viiejalalisi mõõte, nt: „Kui sõuaksid tumedast kaugusest valguse vaimud” (RT, lk 17), lisaks vähemal määral rõhulises värsisüsteemis ja vabavärsilisi luuletusi. Eriti rahvalaululikus neliktrohheuses leidub palju horisontaalriime, assonantsi, alliteratsiooni ja siseriimi, nt „Rutta, rutta, ruunakene, / vea vagu virgasti! / Õhtu sõuab, õhtu jõuab, / pea raugeb päikene.” (RT, lk 25) Lühemate mõõtudega luuletustele on iseloomulik üle rea riimimine, nt „Just nagu unund tempel, / kus vaimud valvavad, / ja aja vaikset laulu / tuul tornis tuhistas...” (RT, lk 20; minu sõrendus – R. L.) Nagu toodud näites, kuuluvadki tema lõppriimid suuresti XIX sajandi lõpu traditsiooni: need on kaasrõhulised, sageli muutelõpuriimid (nt *väsinul* : *kallakul*, *pühadus* : *üksildus*, *sinasse* : *silmade*) või kulunud täisriimid (nt *ilma* : *silma*, *pääl* : *sääl*, *veel* : *teel*). Samuti kohtab varasele eesti luulele omast diereesi, diftongi jagunemist värsimõõdus kaheks, nt nelikjambis „Mu kodumaa” avavärsis sõna „pean”: „Ma pal-ju ar-mast pe-an jät-ma” (RT, lk 41; minu silbitamised – R. L.).

duskirjeldused vahelduvad hingemaastikega, luues nende vahel mõtteriimi. Niisiis väljendub looduses absoluut ja subjekt ise.

Teiseks selgib inimene suhtes teisega ning siingi kohtame looduskujundeid. Taevas peegeldab armuõnne, nt: „Siis helendas taevas mäe taga õhtust kuni hommikuni – ju eha ja koit ühinesivad valguse armastuses – ja igatsus ei kustugi suveööl ära.” (ÕT, lk 78) Kuid ka vastupidi, kallima silmis paistab loodus: „Ja siis, kui ka iga kord vaatas poiss talle sügavate silmadega otsa ja tema vaates oli midagi magusat, puhast, lootvat õnne ja silmapilkset, kindlat ettevõtlikku mõtet märgata. Aga kuis tähed õhtutaevas petlikult vilkusivad, nii ka pidi see õnnestav lootus, et ta kunagi midagi räägiks, sellest ka Saalile kõneleks, mis ta tundis ja mõtles ja mis tema silmis nii säras, lahkuma.” (ÕT, lk 153)

Nagu tähise taeva all, põrkavad Heibergi tegelased armastatu palge ees jälle iha võimatuse otsa. Armastuseni ei jõuta isegi tema optimistlikumates tekstides, küll aga säilib paiguti lootus, nt: „Teine inimene – oodatud ja unes nähtud paleus võis ta olla – ehk sai ta temast õigesti aru!” (ÕT, lk 216) Juhtmotiiviks jääb siiski armastuse ja laiemalt kahe inimese kontakti võimatus: „Aga nende kahe inimese vahel oli ka valguse ja pimeduse piir. Ja eha kuldne joon lahutas ühte teisest – ja see jäi pimedasse.” (ÕT, lk 164) Tihti jõutakse armastusele päris lähedale, ent see on alati määratud nurjuma. Üheks põhjuseks on häbiühiskond – ausa nime kaotuse hirmus loobutakse armastusest. Nimiloos „Õnnetäht” kasvab Saali iha Aleksi vastu siiski häbist suuremaks: „Ja kuidas teda küll päritaks ja laimataks. // Aga kõik kardetud häbi ja hirm ei olnud nii suur, kui magus iha ja rõõm, et ta nüüd tema juures võiks olla.” (ÕT, lk 172) Ometi lõpeb seegi armastuse katse fiaskoga – Aleksini on jõudnud laim Saali kergluse kohta ning loo lõpuks leiame kangelanna taas üksi kesk loodust: „Õo oli üksik, nagu tema hing...”

(ÕT, lk 176) Ent kui välised takistused puuduvad, loobub sel hetkel, mil armastus tekkida võiks, kangelanna sellest ise. Ta aimab armastuse paratamatut luhtumist ette: „Kui igaveste nii tema kõrval võiks seista ja surra!” – see oli Liida ainukene soov. Aga midagi aimatavat kurba, nagu lahutus, kohutas teda ja ta läks ruttu eemale. Kahju oli!” (ÕT, lk 215)

Inimesi liidabki üksnes pääsmatu üksildus ja iha sellest pageda: „Mis meid ühendab ilmas üksteisega? / Kas on igatsus hingede vahel, / arm seob üksikud südamed ihkega, / mis on vahest kui vangide ahel?” (RT, lk 94) Niisiis on piiri kaotamine kallimaga võimatu, kuid eriti Heibergi teise perioodi loomingus muutuvad inimesed üldse üksteisele võõraks: „[---] Ma kardan talve, elu kardan, surma kardan ja inimesi kardan ka, rohkem veel – vihkan peaaegu.” // „Miks?” // „Ei tea – võõrad on.” (ÕT, lk 273; autori sõrendus)

Teist ei muuda tuttavaks isegi see, kui teda tegelikult tuntakse või temaga kenasti tantsinud ollakse (ÕT, lk 166). Julia Kristeva järgi saab võõrast sümptom, mis tähistab psühholoogilist raskust elada nagu teine ja koos teistega.³ Teiste seas, kes on kõik võõrad, muututakse ise võõraks, mis Kristeval tähistab vabadust, mille absoluutsus kannab nime „üksildus”: „Tegevusetu või piirituna viib see kas ülima igavuse või ülima kättesaadavuseni.”⁴ Võõruse teises otsas ohustabki Heibergi kirjanduslikus ilmas inimest igavus. Tema kangelannad jäävad vallaliseks, kuid jutustuses „Õhtul” kujutleb Anna oma tulevast abikaasat nimelt igavana: „Tema mees, algupärasuseta, igav, tõekas, jah, peaaegu paljugi tõekas „püha” külakooliõpetaja” (ÕT, lk 16). Võõrus sulandubki sujuvalt igavusega – näiteks ei saa teine kuidagi omaks ja põnevaks, vaid muutub otsemaid tüütuks: „Sest tuntud-võõraks ja

isegi igavaks olivad need inimesed saanud, kellega ta kokku juhtuski vahel. Ta ei soovinud nendega läbi käia. Sest need ei võinud temale, ega tema nendele, midagi olla.”⁵ (ÕT, lk 252)

Eriti Heibergi viimaste loominguliste aastate (1916–1918) luuletustes saab „sinust”, kellega puudub igasugune kontakt, samasugune kättesaamatu ihaobjekt nagu taevaavarus. Siin on teine kaotanud iseduse, ta on muutunud pelgalt igatsuseks, mille kaudu luulesubjekt end loob. Võimatust armastusest kasvanud äng ja üksildus arenevad mitte ainult „minu” tuumaks, vaid ka tasakaaluks ja rõõmuks: „Mure troostib mind! [---] Suur üksildus ja kurbus viinud hinge / mul rahusse, mis ülimeelne näib.” (RT, lk 206)

Kolmandaks avaneb inimeksistents linnas ja kultuuris. Külajuttude kangelannad ihkavad aina linna; külaelu sümboliseerib nii puudust, koledust kui ka võõrust: „Kas ainult Räbala külas on rumalusel ja viletsusel kodu? Vaesus ja häda vahivad näljaga väraval. Inimesed on võõrad, üleüldse ka inetud ja rumalad iseäranis seal.” (ÕT, lk 186) Seevastu linnas – nii paistab Heibergi varases loomingus – on isegi võõrad kuidagi tuttavad: „Puhtad valgete eesriietega aknad ja kaupluste ehted näivad rõõmsalt igapäevast elu ilusa ilma tõttu ülendavat. // Mina kõnnin – on ka teisi kõndijaid, kõik võõrad inimesed – mingi tuntud elu on siiski möödaminejate näojoontes.” (ÕT, lk 37) Linnas nähakse pääseteed vaimsest ja ainelisest nigelusest (ÕT, lk 102), linn tundub üldse kena: „Linna, kus ilusad uulitsad, toredad majad ja palju inimesi!” (ÕT, lk 185) Kuid kohale jõudes osutub linn anonüümseks, kurnavaks ja

⁵ Vrd Marie Heibergi kirja Friedebert Tuglasele, 8. märts 1918: „Sa magad vist oma kodus – võib olla – on Sinulgi sääl korteri tunne: võõras, igavtühi!” – Üks naine kurbade silmadega. Eesti luuletaja Marie Heibergi õnne ja valu, rõõmu ja mure lugu kirjades. Koost I. Lepik, K. Simmo. Tallinn: Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, SE&JS, 2010, lk 105.

³ J. Kristeva, *Võõrad iseendale*. (Bibliotheca controversiarum.) Tallinn: Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 139.

⁴ J. Kristeva, *Võõrad iseendale*, lk 20.

veel üksildasemaks: „Küsimisele vastamata vaikuses hakkas ta kuulama võõrastavat, veerevat mürinat ja rongide vilesid miljonilises linnas, mille elukära suminaks ühtus nagu mesipuu” (ÕT, lk 249).

Eksistentsiaalsete sõlmede kõrval avanevad eriti Heibergi teise perioodi tekstides ühiskonnakriitilised vaated. Vaatluse all on nii kultuuritõusiklus kui ka matslus, mitmel pool ilmneb ülima voorusena omanäolisus (nt ÕT, lk 130). Eelkõige tegeleb Heiberg aga feminismi ja klassiühiskonna küsimustega, nt: „Poisid julgesivad kohe sööma hakata, kuna tüdrukud veel vähe aega viivitasivad. Naistele pandi paljuks ja loeti rumaluseks, kui nad igal pool esimest osa endale tahtsivad võtta. Aukartus meeste vastu pidi neid igal pool tagasi hoidma. Ja mis naisele ehk sünnis, ei kõlvanud jälle tüdrukutele mitte” (ÕT, lk 190), „Sel ajal tähendasivad naised vähe – ja ei tähenda nüüdki palju” (ÕT, lk 259). Samuti näeme mitmel pool modernseid kangelannasid, kes seisavad soolise diskrimineerimise vastu (nt ÕT, lk 118). Pikemalt vaeb naiseks olemist pala „Pikem tee”, ometi ei tähenda sooline võrdõiguslikkus siin kõigi naiste õiguste eest seismist. Vastupidi, jutustus kinnistab soostereotüüpe – kangelanna Lonny ei tunne end kuuluvat kumbagi sugu-poolde, vaid on kui elav laip nende vahel: „Meie, naised, kes omasugustega läbi ei saa, üksteist ei huvita, meie oleme kui poodud kahe ilma vahele” (ÕT, lk 277). Lonny unistab, et mehed näeksid temas võrdset, inimest ja kolleegi, sest erineb „naiselikest naistest” ning viimastesse suhtub ta võrdluses meestega eriti halvustavalt: „Naine on ikka ka liig labane või liig kõrk ja iseenese armastaja kui ta midagi teab. Aga mees püüab aru saada, on osavõtluk ja ei ole nii väiklane [---].” (ÕT, lk 276) Samuti väärrib tähelepanu, et armastust hävitava häbistamise taga seisavad Heibergi juttudes enamasti teised naised.

Kuid viimaks koonduvad kõik need kuristikud – mille ühel kaldal seisab

inimene ja teisel loodus, ühel „mina” ja teisel „sina”, ühel maine viletsus ja teisel igavikuline sära, ühel igavus ja teisel võõrus, ühel naised ja teisel mehed – iseendasse: „Kõik peegeldub ju eneses nii vastu, nagu ise oled” (nt ÕT, lk 283). Nii muututakse viimaks endalegi võõraks: „Ma käin, ja ei ma tea, olen kes” (RT, lk 189). Novellis „Kinniste uste taga” ilmneb koguni, et normaalse täiskasvanu seisund ongi sisemine lõhkiolek, ainult laps tunneb end terviklikuna: „Rooma tahate teie minna. Aga olete teie enesega hääs vahekorras – ainult siis maksab Rooma minna?” // „Ma katsun olla,” vastas Miitra alandlikult. // „Seda teen minagi – muidu ei oleks ju võimalik edasi elada. Aga uskuge, ma ei ole kuigi suur enesearmastaja.” // „Nii. Iseennast armastab õieti ainult see, kes iseennast veel leidnud ei ole, laps näituseks. Suur inimene aga tunneb iseennast ja tunneb tihti kui rasket koormat, mida keegi kanda ei aita.” (ÕT, lk 261)

Selles järjekordses luhtunud armastusele pühendatud loos otsib naispeategelane Miitra võimalusi kahe inimese vahelise kuristikuga kaotamiseks. Nii selgitab ta vastamata armastuse küüsis vaevlevale Fillele: „Süüdi on need kinnised ukсед, mis kui vahed inimeste vahel on. Lööge need maha, hävitage ära, üle maksvate kommete, üle võhiku au- ja häbitundmuse oma südame parema äratundmise järele elada – seda ei ole teie suutnud!” (ÕT, lk 261) Lausa meeletliku karjena seab Miitra nende suletud uste põrmustamise inimeksistentsi tõeliseks missiooniks: „Aga ära hävitada tahan ma enese ja oma õnne vaenlasi, maha lüüa kinniseid uksi ja oma õnne vangikoja rusudele suurt, tulist, inimlikku õigust valitsema seda. Tehke ka seda ja siis on teil õigus elada!” (ÕT, lk 262)

Kuid seegi unistus inimlikust kontaktist jääb nagu taevatäht kättesaamatuks igatsuseks.

*

Marie Heiberg veetis elu viimased 20 aastat skisofreeniadiagnosiga Seewaldi haiglas kinniste uste taga – sellest esimese poole kahestunud isiksusena, teise sulgununa juba ka iseendasse. „Tuimast näost vaatasid ilmetud silmad tühjusse. Katsusin temaga kõnelda, aga ta ei kuulnud ega vist näinudki mind,” on kirjeldanud Peeter Lindsaar kohtumisel Heibergiga kuu enne kirjaniku surma

avanenud troostitut pilti.⁶ Siiski ei ole Marie Heibergi igavikku ja inimlikku ühendust ihkav looming vajunud kaduvikku, vaid puudutab inimhingi veel sada aastat hiljemgi.

REBEKKA LOTMAN

⁶ P. Lindsaar, Üks neist oli olnud luuletaja. – Tulimuld 1951, nr 2, lk 118.